

УДК 340.12

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2019.4.02>

Марія Володимирівна Мельник,

*Золочівська центральна районна лікарня
(м. Золочів Львівської обл.), юрисконсульт;*

 <https://orcid.org/0000-0001-7911-3312>;
e-mail: mariem8778@gmail.com

ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ДЕФОРМАЦІЙ ПРАВОСВІДОМОСТІ У XX – НА ПОЧАТКУ XXI СТ.

Проаналізовано філософсько-правові інтерпретації деформації правосвідомості у XX – на початку XXI ст. Наголошено, що ця тема активно досліджується вченими країни пострадянського простору. Зроблено акцент на розвитку вчення про правовий нігілізм, яке розвивалось у західноєвропейській філософсько-правовій думці, а також на проблемі тоталітарної правосвідомості, що сформувалась у радянському суспільстві. На основі аналізу наукової літератури сформульовано власну наукову позицію щодо проблеми, яка досліджується.

Ключові слова: правосвідомість, деформації правосвідомості, правовий нігілізм, правовий ідеалізм, тоталітарна правосвідомість.

Оглядова стаття

Постановка проблеми

Деформації правосвідомості – тема актуальна, вона часто аналізується в науковій літературі останніх десятиліть. Підтвердженням цього є велика кількість наукових статей, дисертаційних досліджень, у яких деформаціям правосвідомості присвячено окремі розділи. Однак слід зауважити, що кандидатських або докторських дисертацій саме з цієї проблематики в Україні написано досить мало, тому деформації правосвідомості – перспективна тема для дослідження.

Стан дослідження проблеми

Фундаментом концепції деформацій правосвідомості у вітчизняній філософсько-правовій науці є праці П. І. Новгородцевого, І. О. Ільїна, М. М. Алексєєва, Л. І. Петражицького, Б. І. Кістяківського та ін. Сьогодні ця тема вивчається такими науковцями, як П. П. Баранов, О. А. Гуліпп, О. П. Дзьобань, З. Н. Каландаришвили, Ю. Ю. Калиновський, О. В. Лещенко, С. І. Максимов, В. Р. Петров, В. І. Сировацький, В. В. Черней, М. Є. Черкас та ін.

В Україні наукові розвідки деформації правосвідомості сьогодні обмежуються статтями або окремими розділами досліджень ширшої або вузької проблематики, які не охоплюють усіх її аспектів. Винятком є праця В. І. Сировацького «Деструкція правосвідомості та

шляхи її виправлення як об'єкт філософсько-правового аналізу» [1], однак навіть у ній немає комплексного бачення суті, причин і проявів деформацій правосвідомості.

Окремі види деформацій правосвідомості розглядалися в кандидатських дисертаціях В. В. Чернея («Подолання правового нігілізму – важлива умова розбудови правової держави», 1999 р.), О. В. Волошенюка («Правовий нігілізм у пострадянському суспільстві», 2000 р.), О. В. Макарової («Правовий нігілізм: теоретико-правовий аспект», 2010 р.), М. А. Бурдонової («Теоретичні аспекти правового ідеалізму та правового нігілізму», 2011 р.). Із позиції соціологічної науки цю тему дослідила Т. С. Марусяк у праці «Прояви деформації правової свідомості у середовищі сучасної української молоді». Учена надала ґрунтовні емпіричні дані та показники цього негативного явища серед молоді Львівщини. Також проблему формування правосвідомості в сучасному українському суспільстві вивчав М. М. Цимбалюк («Формування правосвідомості громадян у процесі розбудови громадянського суспільства»). Деякі аспекти деформації професійної правосвідомості дослідив у дисертаційній праці «Професійна правосвідомість: поняття, особливості, функції» В. В. Мухін. Окремі підрозділи деформаціям правосвідомості та шляхам їх подолання присвятив М. В. Пампура у докторській дисертації «Правосвідомість в умовах трансформаційних процесів в Україні (загальнотеоретичне дослідження)».

Як одну з частин досліджень загальної проблематики правосвідомості temu її деформацій висвітлювали у дисертаційних працях такі українські вчені, як А. А. Бова, Т. З. Гарасимів, Ю. Ю. Калиновський, С. С. Орденів, М. Є. Черкас та ін. Останніми роками про деформації правосвідомості було написано низку наукових статей, однак, на нашу думку, деякі з них відзначаються поверховістю дослідження цього феномена, відсутність його комплексного системного узагальнення.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є аналіз філософсько-правових концепцій деформацій правосвідомості в науковому дискурсі ХХ – початку ХХІ ст. Мета конкретизується в таких *завданнях*: проаналізувати вчення про деформації правосвідомості на пострадянському просторі; здійснити наукову розвідку цієї проблематики у світовій філософсько-правовій думці.

Наукова новизна дослідження

Удосконалено теоретичні уявлення про зміст і сутність деформацій правосвідомості, поглиблено розуміння поняття. Розглянуто зазначений феномен крізь призму європейського вчення про нігілізм.

Виклад основного матеріалу

Слід наголосити, що вчення про деформації правосвідомості – це в основному надбання науки країн пострадянського простору. Так, задавши пошукові запити «deformation of legal consciousness» (англійська), «déformation de la conscience juridique» (французька), «Deformation des Rechtsbewusstseins» (німецька), «deformazione della coscienza legale» (італійська), «deformación de la conciencia jurídica» (іспанська), можна побачити, що в інтернет-просторі майже відсутня будь-яка інформація про названі дефініції. Винятком є поняття правового нігілізму.

Як стверджує в дисертаційному дослідженні В. В. Черней, починаючи із середини XIX ст. проблема нігілізму стає однією з найважливіших серед проблем західноєвропейської філософської та літературно-критичної думки [2, с. 10]. А. Шопенгауер створив теорію песимізму як попередню форму нігілізму, що стало підґрунтям для його появи [3]. Ф. Ніцше – один із найбільш досвідчених і послідовних фундаторів нігілізму – називав А. Шопенгауера своїм попередником, вважаючи песимізм і нігілізм пов'язаними [4, с. 30–31]. Досліджуючи тенденції розвитку нігілізму, він прогнозував «вибух нігілізму» у двох наступних століттях і пов'язував його виникнення й існування із занепадом християнської релігії та моралі. Заперечуючи гуманний зміст християнських цінностей, Ф. Ніцше вважав, що нігілізм – це стан у суспільстві, коли «вищі цінності втрачають свою цінність» [4, с. 36]. Тобто нігілізм з'являється там і тоді, де і коли занепадають релігії чи їх замітники, сурогати.

В. В. Черней констатує, що Ф. Ніцше вважав філософський нігілізм таким станом суспільства, коли заперечуються всі вищі, фундаментальні, вікові цінності, коли тисячолітні міфи, взагалі життя та усілякі ідеали втрачають зміст. Такий стан характерний зазвичай для перехідних епох, суспільств, держав. Дослідник розрізняє «філософський нігілізм» (Німеччина), «соціально-політичний нігілізм» (Росія), «естетичний нігілізм» (Франція). Як явище соціально-політичного характеру нігілізм може бути різним (політичним, моральним, юридичним, ідеологічним тощо) залежно від того, в якій сфері життєдіяльності людей заперечуються або недооцінюються політичні, правові, моральні й інші цінності [2, с. 11].

Як стверджував дослідник правового нігілізму Д. М. Вороненков, на Заході погляди Ніцше на нігілізм розвивалися в соціальній філософії Шпенглера та німецькими екзистенціалістами, особливо Хайдеггером. Нігілізм, як вважав Хайдеггер, є наслідком розколу світу на «сущє» та «цінне», відділення реальності від її змісту. Нігілізм, у тому числі правовий, є магістральним рухом в історії Заходу, кінцевим результатом якого може стати світова катастрофа

[5, с. 50–51]. Наслідуючи Хайдеггера, ми вважаємо, що правовий нігілізм є наслідком розколу у правосвідомості, її деформації, обезцінення права, викривлення його суті.

В. Крауз визначає такі моделі мислення, що характеризують певні прояви нігілізму: нігілізм батьків або буржуазний нігілізм; нігілізм дітей або анархічний нігілізм; нігілізм чиновництва, індивідуалістичний нігілізм; матеріалістичний нігілізм; клерикальний нігілізм; академічний нігілізм; позитивістський або естетичний нігілізм; деспотичний нігілізм; догматичний нігілізм [6, с. 11–18]. До цього переліку, на наш погляд, варто додати також правовий нігілізм, адже його вплив на суспільні відносини важко переоцінити.

Отже, проблема нігілізму достатньо дослідження в науці зарубіжжя, чого не можна сказати про поняття деформації правосвідомості та її проявів – правового ідеалізму, правового інфанталізму, правової демагогії, ціннісної амбівалентності, переродження правосвідомості тощо. «Розквіт» цього вкрай негативного суспільного явища припадає на початок ХХ ст., після утвердження СРСР. Ю. Ю. Каиновський доводить, що тоталітарні пропагандистські машини, зокрема радянська, намагалися перетворити суспільство на керований натовп, зомбований певною ідеологією, що призвело до виродження правосвідомості в тоталітарну [7, с. 398]. Учений зазначає, що правосвідомість «тоталітарного натовпу», до якого можна віднести найбільш неосвічені, некваліфіковані соціальні верстви населення Радянського Союзу 20–30 років ХХ сторіччя, стала підґрунтям для формування суспільної тоталітарної правосвідомості в цілому. Вона характеризується:

- низьким рівнем правових знань і правових очікувань;
- правовим «самообмеженням»: готовністю і спроможністю користуватися лише частиною проголошених прав, зокрема трудових, нехтуючи при цьому загальними природними правами та свободами;
- петинційністю та патерналізмом: беззастережною підтримкою всіх дій держави та не відстоюванням, а проханням надати певні права, перш за все право на працю;
- спрямованістю свідомості у «світле майбутнє» та нехтуванням сьогоденням;
- підтримкою та морально-правовим виправданням репресивних дій держави стосовно «ворогів народу»;
- правовим нігілізмом і правовим інфанталізмом;
- підміною правових, моральних норм класовою доцільністю;
- отождоженням закону та права;
- розумінням права як караючої сили пролетарської держави [8, с. 194–195].

Українська дослідниця М. Є. Черкас вважає, що вперше ідею свідомості, негативною щодо правових норм і цінностей, сформулювали

в юридичній доктрині радянського періоду у 80-х роках ХХ ст. О. Р. Ратінов (стаття «Методологические вопросы юридической психологии» у виданні «Психологический журнал» за 1983 рік, т. 4, № 4, с. 107–118) та І. І. Карпець (стаття «Развитие наук криминального цикла в свете решений XXVII съезда КПСС» у збірнику «Вопросы борьбы с преступностью», 1987 рік, вип. 45, с. 3). Вони висловили думку, що «однією з конкретних, найближчих і безпосередніх причин, що породжують злочин і відрізняють його від інших антисоціальних вчинків, є руйнування правових цінностей або прогалина у правовій свідомості індивіда, що виражається або в правовому інфантилізмі – несформованості його правосвідомості і прогалині в ній, або ж у правовому негативізмі – у несприйнятті особистістю правових тенденцій» (за [9, с. 62]).

Однак, на наш погляд, започаткувала дискусію про деформації правосвідомості видатна радянська правознавиця О. А. Лукашева у праці «Соціалістична правосвідомість і законність». Характеризуючи правосвідомість окремого індивіда, дослідниця говорить, що правосвідомість може бути ущербною, обмеженою, відстаючою від загального рівня розвитку суспільної свідомості, містити шкідливі установки та дефектні оцінки правових явищ [9, с. 295]. Однак далі таке твердження вона не розвивала.

Думки О. А. Лукашевої отримали свій розвиток у праці К. Т. Бельського «Соціалістична правосвідомість», у якій він указує на її кризові явища та дефекти. Однак офіційна доктрина, яка заперечувала наявність деформацій у правосвідомості працюючих, змусила вченого перейменувати ці явища на «протиріччя правосвідомості». К. Т. Бельський виокремив три їх різновиди: 1) протиріччя між правосвідомістю та суспільним буттям; 2) протиріччя між різними елементами правосвідомості (між правовою психологією та правовою ідеологією, між нормами права й іншими елементами правосвідомості тощо); 3) протиріччя всередині кожного елемента правосвідомості (у правовій психології, правовій ідеології, повсякденній свідомості, теорії, нормі права) (за [11, с. 16]).

Значний поступ у дослідженні деформацій правосвідомості розпочався наприкінці 80-х років ХХ ст. В. Р. Петров пов'язує його з виходом у світ монографії В. М. Кудрявцева, С. В. Бородіна, В. С. Нерсесянца та інших «Соціальні відхилення». Автори виділили такі дефекти у правосвідомості особистості: 1) незнання деяких норм (через відсутність інформації; через відсутність ситуації, яка б вимагала такого знання; через зміну норм, які важко відслідковувати, тощо); 2) неправильне розуміння правових і моральних принципів; 3) незгода з деякими нормами (через незбіг вимог норми з особистими інтересами, моральними переконаннями або власним досвідом);

4) зневажливе ставлення до деяких норм (з цих же причин); 5) засвоєння звичок, норм і принципів, які не відповідають загальноприйнятим (за [11, с. 17]).

Професор В. М. Кудрявцев продовжив наукову розробку зазначеної тематики у праці «Соціальні деформації. Причини, механізми і шляхи подолання», в якій визначив проблему деформацій правової свідомості та назвав її однією із найактуальніших у правовій науці. Він зазначив, що викривлення у правосвідомості виникають тоді, коли окремі потреби набувають яскраво вираженого негармонійного значення, що може спричинити подальшу деформацію системи потреб, за якої одна або декілька з них набувають гіпертрофованого значення, стають антисуспільними та їх задоволення здійснюється шляхом вчинення правопорушень [12, с. 15]. На наш погляд, наведене твердження не охоплює всіх видів деформацій правосвідомості, а стосується лише окремих крайніх випадків правового нігілізму або переродження правосвідомості.

М. Є. Черкас із посиланням на працю А. І. Долгової за 1987 рік («Некоторые вопросы перестройки в криминологии») звертає увагу, що в її наукових працях також наявне загальне розуміння дефектів правової свідомості. Вона переконує, що «дефект правосвідомості полягає в несформованості або в перекрученні основних її структурних складників – правових поглядів, переконань та установок, коли яких-небудь із цих елементів у структурі правової свідомості взагалі бракує або вони сформовані недостатньо, або хоча й сформовані повністю, але невдало чи неправильно, тобто страждає їх змістовна сторона: правові погляди, уявлення і переконання суперечать чинному законодавству» (за [9, с. 63]).

У подальшому радянські науковці зосереджували увагу на дослідженнях окремих видів деформацій правосвідомості, більшість з яких стосувалися проблеми правового нігілізму. Одними з перших у російській правовій думці були наукові розвідки на зазначену тему В. І. Гоймана, В. М. Туманова й Е. Ю. Соловйова.

«Першовідкривачем» поняття правового ідеалізму слід вважати М. І. Матузова, який присвятив цьому явищу параграф у підручнику з теорії держави і права та визначав його як переоцінку права, зведення його до абсолюту. Пізніше він розглядав правовий нігілізм і правовий ідеалізм як два боки однієї медалі в однойменній статті, яку часто цитують як російські, так і українські дослідники наведеної проблематики [13].

Як стверджує В. Р. Петров [11], серйозні зрушення у вивченні деформацій правосвідомості відбулися у 80–90-тих роках ХХ ст. Так, питання деформації суспільної свідомості стали предметом дослідження академіка В. М. Кудрявцева, професорів С. В. Бородіна та

В. С. Нерсисянца та їх колеги, які видали у 1989 р. монографію «Соціальні відхилення». Розробивши теорію соціальних відхилень, вони встановили, що у свідомості особистості, яка формується або вже сформована, можуть бути різноманітні дефекти, наприклад: а) незнання деяких норм (через відсутність інформації, через відсутність ситуацій, які б вимагали такого знання, через зміну норм, за якими важко прослідкувати, тощо); б) неправильне розуміння правових і моральних принципів; в) непогодження з деякими нормами (через незбіг вимог норми з особистими інтересами, моральними переконаннями або особистим досвідом); г) нехтування нормами (з тих самих причин); ґ) засвоєння звичок, норм і принципів, які не відповідають загальноприйнятим [11, с. 16–17].

Після розпаду СРСР проблема деформацій правосвідомості стала дуже актуальною, підкріпленою реаліями життя посткомуністичного суспільства та все більшим поширенням таких негативних явищ, як корупція і хабарництво, неефективність законодавства, тінізація економіки, домінування в парламенті інтересів олігархічних груп тощо. Науковці починають більше приділяти уваги професійній правосвідомості та її деформаціям, особливо правосвідомості працівників органів внутрішніх справ. Так, першим, хто спробував дати визначення поняттю «деформації правосвідомості», був учений П. П. Баранов, який у 1991 р., досліджуючи професійну правосвідомість працівників МВС, зазначив, що «деформація правосвідомості передбачає деякий початковий запас правових за своєю природою поглядів, знань, установок, які через різні причини перетворились на якісь інші, неправові конструкції чи залишилися правовими лише номінально або частково» [14, с. 82–83].

О. В. Грошев під час дослідження функцій правосвідомості в механізмі кримінально-правового регулювання говорить про дефекти правосвідомості, під якими в широкому сенсі розуміє «наявні в масовій правосвідомості будь-які статично значущі відхилення від ідеї науково-теоретичної правової свідомості, зазначені в державно-правовій доктрині, законодавстві та правовій науці. Дефекти правосвідомості у вузькому розумінні цього поняття – це функціональні порушення (дисфункції) у структурі суспільної, групової чи індивідуальної правової свідомості, які виражаються в несформованості, перекрученості або нестійкості основних його структурних елементів і які справляють криміногенний вплив на поведінку особистості або соціальних груп у юридично значущих ситуаціях» [9, с. 64] (з посиланням на [15, с. 135]).

У 2000 р. учень П. П. Баранова В. Р. Петров першим на пострадянському просторі присвятив деформаціям правосвідомості окреме наукове дослідження. У дисертації на здобуття наукового ступеня

кандидата юридичних наук «Деформації правосвідомості громадян Росії (проблеми теорії і практики)» він розглянув деформацію правосвідомості у взаємозв'язку з позитивною правосвідомістю та визначив її як соціальне явище, що характеризується змінами його стану, за якого в носіїв формуються певні ідеї, уявлення, погляди, знання, почуття і настрої, переживання й емоції, що викривлено відображають юридичну дійсність і виражають негативне ставлення до чинного права, законності та правопорядку [11, с. 29]. Таке визначення, на наш погляд, занадто вузько трактує ставлення до права за усіх можливих типів деформації, адже, наприклад, при правовому ідеалізмі воно буде протилежним – гіперпозитивним.

Заслугує на увагу також кандидатська дисертація Д. В. Ворошєнкова «Правовий нігілізм і правовий ідеалізм: теоретико-правове дослідження» (1999 р.), у якій вперше на пострадянському просторі ґрунтовно досліджувалася тема взаємозв'язку правового нігілізму та правового ідеалізму. Згодом науковець став депутатом Державної думи РФ, у 2016 р. через політичні переслідування емігрував в Україну, а в березні 2017 р. його вбили в центрі Києва [16]. Він визначав правовий ідеалізм як зворотний бік правового нігілізму, що виражається в переоцінці ролі права, у зведенні його до абсолюту, в перебільшенні ролі закону, який нібито здатний вирішити всі нагальні проблеми. На його думку, за надмірного правового регулювання утворюються «завали» юридичних норм, нагромадження законів, багато з яких практично не застосовуються. Результатом цього є різке зниження рівня керованості та регульованості соціальних процесів, відсутність елементарного громадського порядку [5, с. 74].

Висновки

Отже, можна констатувати, що проблема деформацій правосвідомості хоч і достатньо часто згадувалася в наукових розвідках ХХ – початку ХХІ ст., однак комплексно не досліджувалася. Актуальними залишаються базові принципи розуміння деформацій правосвідомості, закладені видатними філософами і правниками кінця ХІХ – початку ХХ ст., до наукової спадщини яких слід звернутися для того, щоб поглибити теоретичні уявлення про назване негативне суспільне явище. Визначально, що дефініція «деформації правосвідомості» майже не зустрічається в науковому лексиконі зарубіжжя, хоча підвалини цього поняття, особливо проблема нігілізму, часто обговорюється іноземними дослідниками. Тому можна стверджувати, що деформації правосвідомості – тема, яка почала активно обговорюватись у пострадянську епоху і сьогодні потребує більш глибокого та комплексного вивчення.

Список бібліографічних посилань: 1. Сировацький В. І. Деструкція правосвідомості та шляхи її виправлення як об'єкт філософсько-правового аналізу : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12. Львів,

2013. 17 с. **2.** Черней В. В. Подолання правового нігілізму – важлива умова розбудови правової держави : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12. Київ, 1999. 149 с. **3.** Шопенгауэр А. Собрание сочинений : в 2 т. Т. 1 : Мир как воля и представление. М. : Моск. клуб, 1992. 394 с. **4.** Ницше Ф. Воля к власти. Опыт переоценки всех ценностей / пер. с нем. Е. Герцльк и др. М. : Культурная Революция, 2005. 880 с. URL: http://yanko.lib.ru/books/philosoph/nizshe-volya_k_vlasti-1.pdf (дата звернення: 12.10.2019). **5.** Вороненков Д. Н. Правовой нигилизм и правовой идеализм: теоретико-правовое исследование : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Коломна, 1999. 191 с. **6.** Краус В. Нігілізм сьогодні, або терплячість світової історії. Київ : Основа, 1994. 124 с. **7.** Калиновський Ю. Ю. Особливості виникнення та загальні характеристики тоталітарної правосвідомості. *Гілея: науковий вісник*. 2011. Вип. 46. С. 398–405. **8.** Калиновський Ю. Ю. Парадигмальні виміри правосвідомості українського суспільства : монографія. Харків : Майдан, 2012. 346 с. **9.** Черкас М. Є. Деформації правосвідомості як чинники протиправної поведінки особи. *Державне будівництво та місцеєе самоврядування*. 2012. Вип. 23. С. 58–67. **10.** Лукашева Е. А. Социалистическое правосознание и законность. М. : Юрид. лит., 1973. 344 с. **11.** Петров В. Р. Деформация правосознания граждан России: проблемы теории и практики : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Н. Новгород, 2000. 222 с. **12.** Кудрявцев В. Н. Социальные деформации. Причины, механизмы и пути преодоления. М. : Изд-во ИГиП РАН, 1992. 133 с. **13.** Матузов Н. И. Правовой нигилизм и правовой идеализм как две стороны «одной медали». *Правоведение*. 1994. № 2. С. 3–16. **14.** Баранов П. П. Профессиональное правосознание работников ОВД (теоретические проблемы) : учеб. пособие. М. : ВЮЗШ, 1991. 127 с. **15.** Грошев А. В. Функции правосознания в механизме уголовно-правового регулирования : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Екатеринбург, 1997. 366 с. **16.** У Києві вбили экс-депутата Держдуми РФ // Українська правда. 23.03.2017. URL: <http://www.pravda.com.ua/news/2017/03/23/7139031> (дата звернення: 12.10.2019).

Надійшла до редколегії 18.10.2019

Melnyk M. V. Philosophical and Legal Interpretations of the Deformations of Legal Awareness in the XX - Early XXI Century

It has been stressed that the topic of philosophical and legal interpretations of the deformations of legal awareness in the XX – early XXI century is actively developed by scholars of the countries of the post-Soviet space. Emphasis has been placed on the development of the doctrine on legal nihilism that has been developed in Western European philosophical and legal thought, as well as on the problem of totalitarian legal awareness that has emerged in Soviet society.

It has been revealed that the foundation of the concept of the deformations of legal awareness in Ukrainian philosophical and legal science was laid by the great household names of the past – P. I. Novgorodtsev, I. A. Il'in, M. M. Alekseev, L. I. Petrazhitskii, B. I. Kistiakivskiy

and others. There is not so much in the world scientific thought about the deformations of legal awareness, where the concept of legal nihilism is the exception. The foundations of the doctrine of nihilism were laid by such outstanding thinkers as F. Nietzsche, A. Schopenhauer, M. Heidegger, F. H. Jacobi. Therefore, nowadays the doctrine of legal nihilism is the most developed in relation to the types of the deformations of legal awareness.

It has been determined that the “golden age” of this extremely negative social phenomenon occurred at the beginning of the XX century, after the formation of the USSR. Totalitarian propaganda machines, the Soviet Union in particular, tried to transform society into a governed crowd, brainwashed by a certain ideology that led to a degeneration of legal awareness into a totalitarian consciousness and, as a consequence, to the widespread deformation of legal awareness. However, the deformations of legal awareness were not discussed at theoretical level, because they were considered a vestige of bourgeois times.

Discussion about the deformation of legal awareness was initiated by the prominent Soviet legal scholar E. A. Lukasheva in her work “Socialist Legal Awareness and Legality”, where she characterized that the legal awareness of a particular individual can be defective, limited, and backward from the general level of public consciousness, can contain harmful installations and defective assessments of legal phenomena.

Key words: legal awareness, deformations of legal awareness, legal nihilism, legal idealism, totalitarian legal awareness.

